

Burg, Wibren van der (1999)

Op zoek naar een eigentijdse ethiek / Wibren van der Burg

In: Willem B. Drees (red.), Een beetje geloven : actualiteit en achtergronden van het vrijzinnig christendom. - Amsterdam : Balans, 1999, ISBN 90-5018-432-5, p. 167-180

Een beetje geloven

*Actualiteit en achtergronden
van het vrijzinnig christendom*

Onder redactie van Willem B. Drees

MET BIJDRAGEN VAN:

H.J. ADRIAANSE
WIBREN VAN DER BURG
ERIC H. COSSEE
WILLEM B. DREES
JOHAN GOUD
ALLE HOEKEMA
TH. MARIUS VAN LEEUWEN
TACO NOORMAN
LENIE REIJENDAM-BEEK
MENNO ROUGOOR
HEINE SIEBRAND
WILLEMEN VAN VEEN-DE GRAEFF
HETTY ZOCK

UITGEVERIJ BALANS 1999

Op zoek naar een eigentijdse ethiek

WIBREN VAN DER BURG

Ethiek is in. Actualiteitenrubrieken besteden ruim aandacht aan de morele vragen rond technologische en medische ontwikkelingen. Bedrijven en beroepsgroepen formuleren ethische codes; men kan zelfs 'ethisch' beleggen. In de politiek roept men om meer aandacht voor normen en waarden. Traditioneel is de ethiek een van de terreinen waar de kerken zich intensief mee bezighouden. En ook nu weer wordt, zelfs door niet-kerkelijke politici, vol verwachting naar de kerken gekeken in de hoop dat zij ondersteuning kunnen bieden.

Maar kunnen en willen zij dat ook? Ongetwijfeld zal in meer orthodoxe kring het antwoord positief zijn, maar hoe ligt dat binnen de vrijzinnigheid? Aan de ene kant zijn juist de vrijzinnige kerken – op goede gronden – nogal terughoudend geweest in het moreel of politiek spreken en in het trekken van algemene morele conclusies uit de christelijke boodschap. Maar aan de andere kant zijn van oudsher veel vrijzinnigen zeer actief op maatschappelijk vlak, bijvoorbeeld in vredesbewegingen en sociale bewegingen. En rond strijdpunten als gelijke rechten voor vrouwen, acceptatie van homoseksualiteit, individuele keuzevrijheid inzake abortus en euthanasie vervulden en vervullen zij een voortrekkersrol. Heeft de vrijzinnigheid in het actuele debat over normen en waarden ook weer een eigen geluid?

Een vrijzinnige ethiek omvat geen fundamenteel andere normen dan een orthodox-protestantse of een liberaal-filosofische. Maar desondanks wil ik verdedigen dat juist een vrijzinnige benadering een belangrijke bijdrage levert aan een eigentijdse ethiek. Ethiek is altijd gesitueerd. Onze complexe, dynamische en pluralistische samenleving stelt bijzondere eisen aan de ethiek. Mijn centrale stelling in dit artikel is dat een vrijzinnige levenshouding het beste aansluit op die eisen.

Ethiek en de huidige Nederlandse samenleving

Eerst iets meer over het feit dat ethiek altijd gebonden is aan tijd en plaats en aan concrete personen. De termen 'ethiek' en 'moraal' kunnen we op verschillende manieren gebruiken. Het vertrekpunt is onze alledaagse praktijk en onze morele overtuigingen; de manier waarop wij zelf proberen moreel verantwoord te leven in het licht van onze overtuigingen. Moraal is niet iets wat buiten ons ligt, maar is iets van onszelf. Het houdt verband met wie we (willen) zijn en hoe we ons (willen) verhouden tot onszelf en de wereld om ons heen. In deze zin kunnen we moraal zien als het geheel van normen en waarden van waaruit wij leven en proberen gestalte te geven aan ons leven en handelen.

De mens is echter een denkend wezen dat kan reflecteren op zichzelf en dus ook op zijn moraal. Dat nadenken over moraal, die (systematische) reflectie, kunnen we ethiek noemen. Het gaat hierbij dus om een activiteit, om het nadenken over concrete morele problemen, over normen en waarden en over de vraag hoe wij in moreel opzicht in de wereld (willen) staan.

Die reflectie leidt tot bepaalde resultaten. We leren onze morele overtuigingen beter te verwoorden en stellen ze voortdurend bij. We construeren ethische theorieën of formuleren morele beginselen en komen tot beargumenteerde morele standpunten. In plaats van een meer intuïtieve weerzin tegen klonen van mensen ontwikkelen we bijvoorbeeld een afgewogen oordeel waarin de voors en tegens op een rijtje worden gezet en kritisch getoetst. Of we formuleren bedrijfsethische codes of richtlijnen voor de medische praktijk. Ook dit kan ethiek genoemd worden.

In de praktijk lopen ethiek en moraal zo sterk door elkaar heen dat het vaak weinig zinvol is ze strikt te onderscheiden, en ik zal dat, ook om stilistische redenen, verder niet doen. Ethiek bekritiseert en voedt onze moraal. Als het goed is, is er sprake van een continu proces waarin over de eigen morele standpunten en het eigen handelen wordt nagedacht, leidend tot herziening (of bevestiging) van die standpunten en tot een aanpassing van het eigen handelen.

Ethiek staat in deze zin nooit los van de handelende persoon of van de samenleving of groep die bepaalde morele overtuigingen heeft. Het vertrekpunt is deze persoon, samenleving of groep en het 'eindpunt' eveneens. Ethiek kan dus nooit puur van buiten komen, laat staan geheel door anderen voorgeschreven worden; op z'n minst moet de persoon zelf zich de normen eigen maken. Ethiek heeft betrekking op de samenleving waarin we leven en op de mensen die wij zijn. Daarin zitten bepaalde constanten; iedere ethiek of moraal kent normen die het doden van medemensen verbieden of aan

strikte voorwaarden binden. Maar daarnaast zijn de morele normen ook afhankelijk van de context. De ethiek voor een nomadische samenleving van 2500 jaar geleden kan niet dezelfde zijn als die voor onze technologisch hoogontwikkelde maatschappij. Alleen al om die reden kunnen bijbelse morele normen niet zonder meer toegepast worden op onze samenleving. Ethiek veronderstelt een bepaalde visie op de manier waarop een samenleving en iemands eigen leven daarbinnen eruit dient te zien en kan daarom nooit abstraheren van de concrete samenleving en persoon waar het om gaat.

Daarom begin ik nu eerst met een korte schets van de huidige samenleving (zie ook mijn bijdrage in *overLEVEN: Theologie van het leven*, 1996, 27-32). Ik licht alleen enkele aspecten eruit die wezenlijk zijn voor de ontwikkeling van een eigentijdse ethiek.

Onze samenleving is bijzonder complex en onoverzichtelijk en is onderhevig aan snelle veranderingen. De relatief eenvoudige verzuilde structuren van vroeger zijn verdwenen. Het individu is veel minder sterk ingebed in sociale verbanden als gezin, kerk, staat, politieke partij en is ook minder bepaald door vaste sociale contexten. Niet alleen in moreel opzicht, maar ook in sociaal opzicht is daarmee de rol van het individu groter geworden. Mensen hebben hierdoor minder houvast en worden voortdurend geconfronteerd met nieuwe situaties waarvoor oude patronen geen oplossing bieden. Bovendien zijn de normen die bruikbaar zijn in de ene situatie, vaak niet van toepassing op andere situaties. Wat moreel verantwoord is in de relatie tot je eigen kinderen is dat vaak niet in de verhouding tot de eigen werknemers van een groot bedrijf.

Daarbij verandert de samenleving voortdurend. Het tempo van technologische vernieuwingen is hoog; denk alleen maar aan de opkomst van computers en moderne genetica. Ook sociale veranderingen voltrekken zich razendsnel. Voorbeelden uit de afgelopen decennia zijn de veranderingen rond het gezinsleven en de seksualiteit, de ontzuiling, de toegenomen nationale en internationale mobiliteit, de invoering en recentelijk weer vermindering van de sociale zekerheid. Binnen één mensenleven verandert de samenleving ingrijpend.

Die complexiteit en dynamiek van onze samenleving hebben gevolgen voor de ethiek. De moraal van een computermaatschappij kan niet dezelfde zijn als die van een agrarische samenleving. Een eigentijdse ethiek moet in staat zijn om in te spelen op de grote verscheidenheid aan situaties waarbinnen gehandeld moet worden en op de snelle ontwikkelingen daarin, en moet dus zelf voldoende flexibel en dynamisch zijn.

Een ander kenmerk van onze samenleving is het pluralistische en geseculariseerde karakter. Binnen de christelijke geloofsgemeenschappen is een bredere variatie aan morele overtuigingen gegroeid. Daarnaast zijn er grote groepen aanhangers van niet-christelijke geloofstradities en humanistische overtuigingen. We moeten dit pluralisme overigens zeker niet overdrijven. Over een aantal basismoren zoals het verbod op doden, stelen, bedriegen, bestaat nog wel degelijk een ruime morele overeenstemming. De meningsverschillen betreffen vooral de visies op de algemenere zingevingsvraagstukken. Dat betekent dat we twee delen van de moraal kunnen onderscheiden. Aan de ene kant zijn er de basismoren die nodig zijn om de samenleving redelijk te laten functioneren, waarover vrijwel iedereen het redelijk eens is en die ook de basis kunnen zijn voor wetgever en overheid. Aan de andere kant zijn er de meer levensbeschouwelijk gekleurde overtuigingen en idealen waarvoor een grote variatie in de samenleving moet worden geaccepteerd. Maar het feit dat deze opvattingen niet gemeenschappelijk gedeeld worden, betekent niet dat ze onbelangrijk zijn. Integendeel, voor het individu zelf zijn ze juist van groot belang.

In aansluiting op het pluralistisch karakter van onze samenleving moet worden gewezen op het in heel West-Europa waarneembare verschijnsel van de individualisering. Morele opvattingen berusten steeds meer op een persoonlijke keuze. Minder dan vroeger zijn kerken, scholen, gezin, traditie en overheid bepalend voor de morele overtuigingen van individuen. Burgers maken zelf uit welke ideeën ze uit de verschillende morele tradities en levensbeschouwingen overnemen en welke niet en hoe ze daarmee in concrete gevallen omgaan. Er ligt een grotere nadruk op de eigen morele verantwoordelijkheid. Dat past bij een democratie die immers uitgaat van de autonomie van burgers. Als zodanig is deze ontwikkeling toe te juichen.

Deze ontwikkeling is waardevol, maar niet zonder problemen; ze stelt hoge eisen aan de morele vorming en aan de morele verantwoordelijkheid van het individu. Als er geen vanzelfsprekende en eenvoudig toepasbare moraal meer is, moet ieder individu zelf de morele afwegingen maken. Dit vergt een grote morele competentie die niet eenvoudigweg aangeboren is, maar aangeleerd en geoefend moet worden.

Ook in de inhoud van morele opvattingen is sprake van individualisering. Meer dan vroeger staan het individu en zijn geluk centraal in de moraal en wordt de persoonlijke vrijheid van het individu gerespecteerd. De toegenomen tolerantie voor leefstijlen die van de eigen levensstijl afwijken, is een voorbeeld van deze individualisering. Ook dit is in grote lijnen positief te waarderen, al is de keerzijde dat men soms minder waarde hecht aan de gemeenschap waarvan men deel uitmaakt.

Implicaties voor de ethiek

Een hedendaagse ethiek zal in ieder geval moeten inspelen op deze kenmerken van onze samenleving. Zo niet, dan is de kans groot dat zij irrelevant wordt. Wanneer een seksuele ethiek als enig uitgangspunt de seksualiteit binnen een onontbindbaar huwelijk kiest, dan biedt zij weinig houvast aan een samenleving waarin seksualiteit in veel meer contexten voorkomt en ook als legitiem wordt beschouwd. Wie ervan uitgaat dat morele normen alleen maar betekenis kunnen hebben binnen een christelijke levensbeschouwing, miskent dat morele normen als niet stelen vanuit heel verschillende levens-overtuigingen kunnen worden aangehangen.

De grote complexiteit en diversiteit van de samenleving en de snelle ontwikkelingen die deze doormaakt, brengen met zich mee dat een moraal die bestaat uit een beperkt aantal eenvoudige regels niet volstaat. Natuurlijk blijven morele basisnormen hun waarde houden, maar in veel meer gevallen dan vroeger geven deze geen eenduidige oplossing. Wanneer mensen veel verschillende maatschappelijke rollen vervullen, gelden voor elk van die rollen specifieke verantwoordelijkheden. De snelle ontwikkelingen in onze samenleving maken het bovendien vaak onmogelijk om een beroep te doen op overgeleverde morele normen. Wanneer we dankzij de medische techniek menselijk leven bijna eindeloos kunnen rekken, ontstaan geheel nieuwe morele problemen. Klonen en computertechniek zijn andere voorbeelden waarbij de overgeleverde basisnormen tekortschieten. Maar niet alleen de techniek zorgt voor veranderingen. Studiefinanciering en AOW hebben de financiële afhankelijkheidsrelaties tussen ouders en kinderen veranderd. Een grotere behoefte aan privacy en zelfstandigheid, en vaak ook een groter geworden afstand tussen de woonplaatsen van ouders en kinderen, zijn andere factoren die de morele relaties tussen ouders en kinderen beïnvloeden. De leefsituaties van mensen variëren sterk, wat het moeilijk maakt om in algemene termen over de wederzijdse morele plichten tussen ouders en kinderen te spreken. In de loop van een leven veranderen die bovendien vaak ingrijpend; mensen verhuizen, hun behoefte aan zorg en ondersteuning neemt eerst af en later weer toe. Een moraal moet met die veranderingen mee ontwikkelen; algemene normen zijn hier van weinig betekenis.

Om misverstanden te vermijden: dat betekent niet dat de ethiek zich kritiekloos aanpast aan de veranderende omstandigheden. Dat is nu juist het risico als er niet expliciet genoeg wordt stilgestaan bij de veranderingen en men deze min of meer passief over zich heen laat komen. De kans is groot dat men dan te lang vasthoudt aan achterhaalde normen die uiteindelijk niet houdbaar blijken en dat men dan teleurgesteld het geloof in morele uit-

gangspunten helemaal kwijtraakt. Een levende ethiek, dat wil zeggen een ethiek die mensen echt iets te zeggen heeft, moet mee veranderen met hun situatie, maar ook kritische distantie blijven houden ten opzichte van die situatie.

Hoe ziet een dergelijke ethiek eruit? Allereerst zal zij zich richten op fundamentele waarden en idealen en niet op rigide en inflexibele regels. Bepaalde basisnormen blijven weliswaar gelden, maar zijn voor veel problemen niet van toepassing. In die situaties zullen mensen zelf moeten bepalen wat de centrale waarden en beginselen zijn en hoe ze die kunnen invullen en toepassen voor het concrete probleem. Ethiek vergt dus niet dat je je strikt conformeert aan rigide regels uit bijbel of kerkelijk wetboek, maar dat je je oriënteert op fundamentele waarden.

In het verlengde daarvan staat de persoonlijke morele verantwoordelijkheid van iedere burger centraal. Er moet voldoende ruimte zijn voor variatie naargelang de omstandigheden en dat betekent dat er een grotere verantwoordelijkheid komt te liggen bij individuen om hun fundamentele waarden en beginselen te interpreteren in het licht van de concrete omstandigheden. Maar het gaat nog een stapje verder: de ethiek moet ook mogelijkheden bieden om expliciet stil te staan bij de vraag wat nieuwe ontwikkelingen met zich meebrengen; er moet als het ware een potentieel zijn voor kritische reflectie en voortdurende herbezinning. Ethiek is aldus niet een eenmalige gebeurtenis waarin men zich een aantal normen eigen maakt, als ware ze een catechismus die voor altijd geldig blijft. Ethiek vereist een voortdurend proces van reflectie en groei, waarin men steeds weer probeert vast te stellen hoe te handelen in het licht van enerzijds fundamentele waarden en beginselen en anderzijds de concrete handelingsproblemen waarvoor men gesteld wordt. Morele verantwoordelijkheid vereist niet slechts dat men zich aan eenmaal gekozen normen houdt, maar ook dat men bereid is kritisch na te denken over verworven morele inzichten en steeds weer te zoeken naar antwoorden voor nieuwe problemen. Een ethiek moet dit vormingsproces bevorderen en daarin meegroeien met de ontwikkeling van de persoon en van de samenleving.

Dit past natuurlijk bij de bovengenoemde individualisering. Individualisering is dan ook niet een los verschijnsel dat op zichzelf staat, maar hangt nauw samen met andere kenmerken van onze samenleving. Maar het wordt tijd om de keerzijde van dit alles te bespreken en na te gaan welke problemen zich voordoen als gevolg van dit grotere beroep op individuele verantwoordelijkheid. Deze zijn al kort aangestipt. Allereerst is er een kennisprobleem. Zoals gezegd, vereist de individualisering en de daar nauw mee verbonden grotere morele verantwoordelijkheid ook een grotere morele competentie en vaardigheid in het nadenken over morele vraagstukken.

Daarnaast is er een motivatieprobleem. Moreel verantwoord handelen 'kost' vaak iets: een extra inspanning, afzien van bepaalde niet eerlijk te verkrijgen voordelen. We hoeven daarbij niet meteen aan de offers van heiligen te denken; in de praktijk zijn voldoende kleinere voorbeelden te vinden van gevallen waarbij ons eigenbelang, onze gemakzucht of de druk van de omgeving om mee te doen ons ertoe bewegen om niet dat te doen wat we eigenlijk zouden moeten doen. Het vlees is zwak, om de geijkte frase te gebruiken. Dat betekent dat mensen sterk gemotiveerd moeten zijn en blijven om zich iets aan de moraal gelegen te laten liggen. Een belangrijke vraag is hoe deze motivatie gegarandeerd kan worden, hoe mensen het kunnen opbrengen om desondanks hun morele verantwoordelijkheid te nemen.

Beide problemen betekenen een extra last op de schouders van het individu. Doordat sociale verbanden losser worden, krijgt het individu minder steun van de omgeving. De sociale controle is minder geworden (wat overigens ook belangrijke voordelen heeft) zodat het minder de druk van buiten is die mensen op het juiste pad houdt. En de ondersteuning door kerk, school, verenigingsleven, maar ook door burens en familie is ook (althans voor een deel van de bevolking) geringer geworden.

Samengevat kunnen we constateren dat een eigentijdse ethiek aan een aantal eisen moet voldoen. Zij moet meer gericht zijn op achterliggende waarden dan op strikte regels. Zij moet dynamisch zijn en flexibel kunnen inspelen op uiteenlopende situaties. Dat betekent dat er niet primair gestreefd moet worden naar algemene uitspraken die altijd en onbetwistbaar waar zijn, maar naar een voortdurende kritische toetsing en verdere ontwikkeling van ethische inzichten. Daarbij moet recht gedaan worden aan de grotere morele verantwoordelijkheid van het individu.

Een dergelijke benadering van ethiek stuit op twee wezenlijke problemen. Hoe kan het individu zo worden toegerust dat het deze grotere verantwoordelijkheid inhoudelijk aankan? En hoe kan bevorderd worden dat het individu ook gemotiveerd is en voldoende kracht heeft om moreel verantwoord te (blijven) leven?

Een vrijzinnig antwoord?

Na deze analyse van de vereisten die we aan een eigentijdse ethiek stellen en van de problemen die daaraan verbonden zijn, komen we nu toe aan onze hoofdvraag. Is er een vrijzinnige benadering van ethiek die een antwoord biedt op dergelijke problemen en zo ja, hoe ziet die eruit? Daartoe moeten

we eerst weten wat als kenmerkend voor vrijzinnigheid in meer algemene zin kan worden gezien.

Ieder zal daarin zijn eigen accenten leggen, maar voor mij is het volgende karakteristiek voor een vrijzinnige levenshouding. Uitgangspunt is een individueel, persoonlijk geloof, waarbij spiritualiteit en praktisch handelen verbonden zijn, en in het verlengde daarvan staan individuele vrijheid en verantwoordelijkheid centraal. Daarbij gaat het niet om een voor waar aan-nemen en navolgen van uit de bijbel af te leiden en door een kerkelijk gezag bevestigde geloofsdogma's en gedragsvoorschriften, maar om een persoonlijk doorleefde, praktische spiritualiteit. Geloofsovertuigingen en dus ook morele opvattingen staan open voor kritische toetsing; iedere verwoording van het geloof en iedere morele uitspraak hebben een voorlopig karakter. Daarbij vertrekt men vanuit de christelijke traditie, zonder deze als enige weg tot het heil te zien. Er is een sterke gerichtheid op cultuur en samenleving en men wil bewust deel uitmaken van de samenleving en daarvoor mede verantwoordelijkheid nemen. En ten slotte is er een principiële keuze voor de gelijkwaardigheid van alle mensen, waaruit volgt dat waarden als gelijkheid en democratie inhoudelijk centraal gesteld worden, waarden die ook tot uitdrukking komen in een democratische kerkstructuur.

Een dergelijke vrijzinnige levenshouding correspondeert met wat ik hiervoor als vereisten voor een eigentijdse ethiek heb genoemd. De nadruk op individuele vrijheid en verantwoordelijkheid past bij de tendens naar individualisering. Vanuit vrijzinnig perspectief valt deze dan ook aanmerkelijk positiever te waarderen dan meestal gedaan wordt in christelijke en christendemocratische kringen. De openheid voor kritische toetsing en de wezenlijke voorlopigheid van elk moreel oordeel bevorderen een dynamische ethiek. De niet-exclusieve visie op het christendom maakt het mogelijk om ook aanhangers van andere levensovertuigingen als gelijkwaardig te erkennen en te zoeken naar gemeenschappelijke uitgangspunten in een pluralistische samenleving. En de openheid naar cultuur en samenleving maakt duidelijk dat ook voor een adequate respons op variaties en ontwikkelingen in de contexten waarvoor een ethiek geacht wordt een antwoord te geven, de vrijzinnige traditie een goed vertrekpunt is. In deze zin kan dus met recht gesteld worden dat onze tijd behoefte heeft aan vrijzinnige benaderingen van ethiek.

Maar voor de twee gesignaleerde problemen is minder eenvoudig een oplossing te vinden. De individuele verantwoordelijkheid heeft als keerzijde een grotere behoefte aan morele vorming en toerusting en aan ondersteuning bij het volhouden van de juiste levenswijze. Dit roept twee vragen op. Allereerst de vraag in hoeverre een vrijzinnige ethiek eigen inhoudelijke vertrekpunten kan bieden. Staat de vrijzinnigheid met lege handen of is er toch

ook een inhoudelijk eigen perspectief? Daarnaast rijst de vraag in hoeverre vrijzinnige levensbeschouwelijke organisaties een rol kunnen spelen. Als er op de kerken een beroep gedaan wordt om weer hulp te bieden bij het levend houden van normen en waarden, doen de vrijzinnige kerken dan mee, en zo ja, doen we dat op dezelfde manier als de grotere kerken of hebben we een specifiek eigen invalshoek?

Inhoudelijke vertrekpunten

Uit het voorgaande volgt dat de inhoudelijke uitgangspunten niet kunnen bestaan uit een uitgebreid stelsel van morele regels, van geboden en verboden. In een sterk dynamische en variabele samenleving zou een rigide regelsysteem, of zelfs maar een uitgebreide dogmatiek, weinig adequaat zijn. Het zou bovendien niet passen in een vrijzinnige benadering waarin de persoonlijk doorleefde, praktische spiritualiteit vooropstaat en niet een van buitenaf aangereikt stelsel van dogma's en regels.

De eigenheid van een vrijzinnige ethiek moet overigens ook niet gezocht worden in bijzondere inhoudelijke uitgangspunten. De gedachte dat een vrijzinnig-christelijke ethiek een exclusieve eigen inhoud zou hebben, lijkt mij niet goed verdedigbaar. Christenen hebben niet een speciaal kenvermogen waardoor zij over andere inhoudelijke waarden of normen zouden beschikken dan niet-christenen. Vrijzinnigen hebben evenmin een bijzonder verlichte geest waardoor zij meer dan orthodoxe christenen in staat zouden zijn tot beter redeneren. Alle normen en waarden die vrijzinnig christenen aanhangen, delen zij met burgers buiten hun eigen kring. En gelukkig maar, want het zou nogal lastig zijn als iedere bevolkingsgroep een exclusief eigen normen- en waardenpatroon zou hebben zonder overlap met dat van anderen.

Toch is er wel een specifieke inhoudelijke oriëntatie te vinden. Mijns inziens is kenmerkend voor de vrijzinnigheid dat zij van harte in twee tradities tegelijk staat: enerzijds de humanistische en anderzijds de christelijke. Vanuit vrijzinnig perspectief vallen beide tradities idealiter misschien wel samen, maar dat neemt niet weg dat er in de praktijk verschillen bestaan. Humanisme en christendom kunnen daarom gezien worden als elkaar bevruchtende, aanvullende en corrigerende tradities. De combinatie maakt het mogelijk om uitwassen en beperkingen van elk van deze afzonderlijke benaderingen tegen te gaan.

Het humanisme biedt een oriëntatie op waarden als vrijheid, gelijkheid, democratie en mensenrechten. Daarmee vormt het een zinvol tegenwicht

tegen orthodoxe visies op het christendom die vrouwen en homo's discrimineren of vasthouden aan hiërarchische en autoritaire kerkstructuren en -culturen. Het biedt ook de grondslag voor actieve verdraagzaamheid, waarin men bereid is om in gesprek te gaan met andersdenkenden vanuit de gedachte dat men daaruit iets kan leren. Deze humanistische inspiratie levert de grondslag voor pleidooien voor gelijke rechten van vrouwen en homoseksuelen, maar ook van vluchtelingen en aanhangers van andere levensovertuigingen. Het leidt ertoe dat men opkomt voor het zelfbeschikkingsrecht van mensen, bijvoorbeeld inzake seksualiteit, en rond euthanasie en abortus.

Vanuit een vrijzinnig verstaan van de christelijke boodschap kunnen overigens dezelfde uitgangspunten worden verdedigd, en in zoverre is er geen spanning, maar overlap. Maar daar voegt de christelijke inspiratie drie dingen aan toe. Allereerst dat er meer is dan alleen het minimum aan mensenrechten – hoe wezenlijk ook – die in de humanistische traditie te vaak als de kern van de ethiek worden gezien. Het christendom wijst ons in de richting van meer dan het gewone, en verwijst naar waarden als liefde, vriendschap en onderlinge verbondenheid. Het biedt oriëntatiepunten om na te denken over de zin van het bestaan. Naast de Tien 'Geboden' met hun minimumnormen bevat de bijbel ook de Bergrede die ons radicale idealen voorhoudt.

In het verlengde daarvan is de evangelische boodschap radicaliserend en kan zij ons behoeden voor zelfgenoegzaamheid. Die oriëntatie op de idealen uit de Bergrede laat ons voortdurend beseffen dat we er nog niet zijn, dat er actieve inzet vereist is voor een betere wereld. Daarmee vormen de bijbelse visioenen van gerechtigheid een referentiepunt waarmee we de huidige werkelijkheid kritisch kunnen bevragen. In plaats van abstracte verhalen over de economie die zo goed gaat, komt er dan aandacht voor degenen die uit de boot vallen, voor mensen die beneden de armoedegrens leven of voor vluchtelingen. Daarmee wordt het opkomen voor humanitaire idealen behoeft voor afglijden in een vrijblijvender en afstandelijker pleidooi en verdiept tot een radicale humaniteit.

Ten slotte biedt het christendom niet alleen inhoudelijke uitgangspunten, maar ook een praktische spiritualiteit die ervoor zorgt dat die radicale humaniteit gevoed wordt, zoals ook omgekeerd onze inzet voor een betere wereld onze geloofservaringen kan verdiepen. Ethiek begint en eindigt bij de mens zelf en is onderdeel van de manier waarop hij of zij gestalte geeft aan zijn of haar leven. Iemands geloofsovertuiging is net zomin los verkrijgbaar als zijn of haar moraal; beide vormen (althans idealiter) een eenheid met de praxis, met het handelen van de persoon. Juist omdat moreel juist handelen vaak offers vergt, is die voeding van morele overtuigingen vanuit een praktische spiritualiteit wezenlijk. Daarbij is overigens geen sprake van een eenrich-

tingsverkeer tussen geloofsovertuiging en spiritualiteit enerzijds en morele overtuiging en praktisch handelen anderzijds. Onze spiritualiteit kan worden gevoed en geoefend op veel manieren, door meditatie, deelname aan kerkdiensten, door de stilte van de natuur, maar minstens zozeer door praktische ervaringen waarin iemand geconfronteerd wordt met het onrecht in de wereld en probeert daarin verbetering te brengen. Met andere woorden: onze spiritualiteit, onze geloofsovertuiging, ontwikkelt zich ook dankzij ons praktisch handelen, dankzij onze morele ervaring. Tegelijk geeft zij ons de kracht om te blijven streven naar onze radicale idealen en vol te houden wanneer het tegenzit.

De rol van de vrijzinnige geloofsgemeenschappen

De volgende vraag is of de kerken ook ondersteuning kunnen bieden bij de omgang met morele vragen. Zowel politici als een deel van de bevolking verwachten immers nog steeds morele leiding van de kerken.

Traditioneel is de rol van de kerken inderdaad vaak die geweest van moreel leidsman. De dominee en pastoor vanaf de kansel of tijdens huisbezoek, de synode of de paus in hun uitspraken gaven aan hoe de individuele gelovige geacht werd te leven en te handelen. Misschien verwachten sommigen inderdaad dat de kerken nu weer op een dergelijke manier opkomen voor normen en waarden. In onze samenleving zou echter een dergelijke bevoogdende rol niet meer goed aanslaan, althans niet wanneer de kerken meer zouden doen dan vrij algemene uitspraken waar niemand zich een buil aan kan vallen.

Bovendien zijn veel orthodoxere kerken helaas niet erg geloofwaardig wanneer zij enerzijds zeggen op te komen voor normen en waarden, maar anderzijds zelf fundamentele democratische waarden schenden. In veel kerken hebben vrouwen nog steeds geen gelijke rechten en worden homoseksuele relaties achtergesteld. Verschillende kerken hebben bovendien een weinig democratische kerkstructuur en -cultuur. Als dat het geval is, denk ik dat die kerken al helemaal geen recht van spreken hebben om aan anderen voor te houden hoe zij behoren te leven.

Belangrijker is echter dat we zo'n rol principieel moeten afwijzen. De verantwoordelijkheid van ieder individu om zelf de eigen levenshouding en het eigen handelen te bepalen kan niet meer worden overgenomen door anderen. Kerkelijke uitspraken waarin voor de eigen leden (laat staan voor buitenstaanders) wordt aangegeven hoe zij moreel behoren te handelen, passen niet in een principiële aanvaarding van ieders autonomie. Op deze wijze moeten de kerken zich niet met moraal bezighouden.

Maar daarmee is het verhaal niet uit. Want de kerken hebben wel degelijk een belangrijke rol in het levend houden van normen en waarden. De kerken zijn een van de weinige gelegenheden in de samenleving buiten de directe privésfeer waar mensen elkaar nog werkelijk ontmoeten en met de diepere levensvragen bezig zijn. De kerken kunnen dus een plaats van bezinning vormen, waar mensen tot reflectie worden aangezet. Dat kan door een tot nadenken aanleiding gevende preek of overweging, door kerkelijke geschriften, maar vooral door onderling gesprek.

Geloofsgemeenschappen zijn bovendien meer dan bezinningscentra. Het gaat ze niet alleen om verwerving van moreel inzicht; dan zou iedere gelovige beter thuis of aan de universiteit ethiek kunnen gaan studeren. Ze hebben vooral ook een praktijkkant. Een kerkdienst is meer dan een preek. Ze kan verschillende dimensies van onze persoonlijkheid aanspreken; ze kan ons bemoedigen, onze zorgen even doen vergeten, ons richten op een hogere werkelijkheid. Een dienst kan ons steunen in ons streven onze levensovertuiging gestalte te geven en kracht schenken om vol te houden, gesteund door de gemeenschap en door de gebeden, de liederen, de preek. Een voor mij heel wezenlijk onderdeel van de (remonstrantse) kerkdienst is de uitzending aan het eind, waarin we gesterkt en bemoedigd door het voorafgaande, worden opgeroepen om onze verantwoordelijkheid voor kerk en wereld weer op te nemen en onze levensopdracht te vervullen. Een mooi symbool van wat ik hiervoor over praktische spiritualiteit heb gezegd: religieuze inspiratie en praktisch handelen worden hierin met elkaar verbonden.

Een geloofsgemeenschap is ook meer dan alleen de kerkdienst of de gesprekskring; ze heeft ook pastorale en diaconale taken. Het (onderling) pastoraat kan eveneens een belangrijke ondersteuning bieden voor mensen. Via de diaconale kant kunnen kerken verder zelf mee uitvoering geven aan de morele verantwoordelijkheid van de gelovigen, omdat sommige kwesties nu eenmaal beter in georganiseerd verband kunnen worden aangepakt.

Kortom, de geloofsgemeenschap heeft op het gebied van de ethiek een wezenlijke taak. Die ligt niet primair in het voorhouden van normen en waarden (hoewel het elkaar wakker schudden en een profetische oriëntatie er ook bij horen), maar in het levend houden van normen en waarden, van iemands levensovertuiging waarvan die deel uitmaken. Dat levend houden kan op tal van manieren, maar in ieder geval is het geen eenrichtingsverkeer van kerkleiding of pastor naar de gelovige. Voor zover het onvermijdelijk eenrichtingsverkeer is, zal daarom het spreken of schrijven van de kerk een open karakter moeten hebben, meer prikkelend tot nadenken dan aanmanend tot gehoorzamen. Zo'n rol van de kerken sluit goed aan bij de vrijzinnige traditie met haar nadruk op het eigen geweten. De gedachte dat er geen

kerkelijk leergezag is, maar een gelijkheid van alle gelovigen zonder onderlinge tucht, is kenmerkend voor de organisatorische structuren van de vrijzinnige geloofsgemeenschappen.

Conclusie

In dit artikel ben ik nagegaan wat voor eisen de huidige samenleving stelt aan de ethiek en in welke opzichten een vrijzinnige benadering daaraan beantwoordt. Daarbij heb ik onderscheid gemaakt tussen de algemene benadering, de inhoud van de moraal en de rol van de geloofsgemeenschap. Daaruit blijkt dat een vrijzinnige benadering van ethiek inderdaad bijzonder zinvol zou kunnen zijn.

Een vrijzinnige ethiek is zowel qua inhoud als qua methode en attitude bij uitstek geschikt voor de huidige dynamische, complexe en individualiserende samenleving. Morele uitspraken hebben een voorlopig en bekritiseerbaar karakter en kunnen dus herzien en bijgesteld worden al naargelang de context. De primaire verantwoordelijkheid wordt gelegd bij het zelfstandig individu. Ethiek is vanuit een vrijzinnig perspectief meer een levenslang zoeken en groeiproces dan een stelsel van onveranderlijke normen waaraan men zich strikt zou moeten houden.

Daarbij is geen stevig houvast voorhanden, zoals sommige christelijke visies pretenderen te hebben in de bijbel, belijdenissen of andere kerkelijke uitspraken en geschriften. Maar dat betekent niet dat vrijzinnige ethiek stuurloos is of dat alles maar kan. Een vrijzinnig-christelijke ethiek leeft bij de spanning van twee tradities, de humanistische en de christelijke, en probeert beide te combineren. Dit leidt idealiter niet tot een vrijblijvende middenkoers (hoewel dat risico zeker aanwezig is), maar tot een radicale en praktische spiritualiteit. Daarbij wordt opgekomen voor gerechtigheid, in concreto bijvoorbeeld voor de principiële gelijkwaardigheid van man en vrouw, homo en hetero. Daaruit volgen ook duidelijke keuzen op het gebied van seksualiteit en medische ethiek, waarbij niet star wordt vastgehouden aan overgeleverde of direct aan de bijbel ontleende normen, maar waarbij de vrijheid en verantwoordelijkheid van ieder individu vooropstaan.

Ten slotte hebben ook de vrijzinnige geloofsgemeenschappen hierbij een rol; in de reflectie op morele problemen in verband met bredere levensbeschouwelijke kaders en in het levend houden van een praktische spiritualiteit. Ook hier blijkt de vrijzinnig-christelijke traditie met haar democratische kerkstructuur en haar principiële gelijkwaardigheid van alle gelovigen adequaat voor de huidige samenleving.

Op drie punten dus een eigen vrijzinnig perspectief op ethiek, dat goed blijkt te passen bij onze tijd. Daarmee is een vrijzinnige ethiek zeker niet het laatste antwoord. Maar een vrijzinnige benadering van ethische vragen is wel degelijk een belangrijke bijdrage aan onze manier van omgaan met de morele problemen van vandaag en morgen.